

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI – CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE LITERE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

TEZĂ DE DOCTORAT

CANONUL (IM)PERFECȚIUNILOR. EXCURS COMPARATIST

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Ruxandra-Mihaela BRAGA

Doctorand:

Ioana-Daniela PAVEL

CLUJ-NAPOCA

2023

Cuvinte-cheie: canon, metanarațiune, literatură minoră, culturi (semi)periferice, capodoperă, subversiuni (anti)canonice, *World Literature*, *New Historicism*

Rezumat

Aparent epuizat, subiectul „fierbinte” al canonului continuă să prezinte interes și să fie readus constant în atenția publicului. Focalizat din unghiuri (ne)canonice, un asemenea obiect de studiu e sortit eșecului în lipsa unor delimitări metodologice clare, față de care un corpus de lucru să răspundă conformist sau, dimpotrivă, polemic la diversele provocări.

Încercând să evite excesele de orice fel, cercetarea de față propune revizitarea canonului din perspectivă comparatistă, apelând la principiile argumentative ale noului historicism (*New Historicism*), prin eșantionarea mostrelor și prin organizarea lor într-un montaj coerent și credibil, în pofda subiectivității la care este expus. Din acest motiv, textele inventariate nu sunt interpretate global, ci analiza de tip *close reading* e aplicată mai degrabă secvențial, prin selecția unor idei-imagini sau a unor scene ilustrative pentru reprezentările canonului, cu toate variațiunile sale. Pe parcursul studiului, istoria (ne)canonică a conceptului devine fundamentală pentru înțelegerea sensurilor și a mutațiilor semantice pe care le traversează. Tocmai de aceea, nu mă raliez în mod absolut nici unei definiții conservatoare a canonului, nici unui relativism care îi deconstruiește în totalitate relevanța, preferând să îl urmăresc în mișcare, în istoria sa fluidă.

Această miză implică, drept urmare, două strategii fundamentale. Pe de o parte, e necesară asumarea diferitelor poziții de analiză și de problematizare a acestora, ca și a traiectoriilor dintre ele. Pe de alta, traversarea sensurilor până la percepția de astăzi transformă canonul într-o instituție literară articulată pe mai mulți piloni: criteriile de sedimentare a canonului biblic și laicizarea acestora odată cu „împrumuturile” operate de cel estetic; rolul gustului și al judecăților axiologice în determinarea poziției „corecte” în ierarhia canonului; consolidarea genialității ca formă de acces la autoritate și la influență; dificultatea formulării unor principii de definire a capodoperei (*i.e.* a operei perfecte din punct de vedere estetic).

Abordarea comparatistă a unor asemenea reflecții e dublată de interogarea modului în care teoria literară, începând din secolul al XX-lea și până în prezent, a înțeles conceptul și a ales să și-l aproprieze metodologic. De la tendințele formaliste de resuscitare a genurilor minore, la cvasiabsența noțiunii din spectrul structuralismului, la bătăliile canonice de pe fundalul deconstrucțiilor și până la revizitarea conceptului prin filtre cantitative, canonul

devine un nucleu în mișcare, acumulând energie browniană pe măsura trecerii dintr-o poziție controversată în alta.

Dincolo de aprinsele dezbateri teoretice, finalitatea unei perspective echilibrate asupra canonului estetic e motivată de relevanța sa în lumea contemporană și, mai restrâns, în educația generațiilor de azi. Fără a da curs unui instrumentar definitiv, cercetarea de față este interesată de o hartă cât mai diversă a canonului estetic, de la practica exemplilor literare și până la conceptualizări ori reflecții critice.

Astfel, ideea de (re)întoarcere a (contra)canonului ca manifestare concretă a luptelor dintre generațiile stabilizate și cele în curs de afirmare (*i.e.* tradiție și modernitate) e nuanțată, pornind de la teza lui Matei Călinescu, în subcapitolul „Avatarurile (contra)canonului”. Dacă bătăliile canonice dintre generații sunt o reîncărcare ciclică a polemicii dintre Antici și Moderni, conform lui Matei Călinescu, merită reținut că întregul vocabular al crizei și al conflictului necesită revizuirii și atenției la proprietatea conceptelor modern(ist)e. Celebra *Querelle des Anciens et des Modernes* nu rămâne specifică secolului al XVII-lea (mărturie stând *Arta poetică* a lui Boileau), ci continuă și în secolul al XVIII-lea prin alegoria lui Jonathan Swift din *Bătălia cărților* și se prelungește, *mutatis mutandis*, prin dihotomia schilleriană dintre *naiv* și *sentimental*, ba chiar mai târziu, prin transplantarea polemicii în sfera discursului religios (la Chateaubriand, în *Geniul creștinismului* din 1802).

Subcapitolul „Canon(ic)ul fără canonicitate” interoghează conceptualizările consacra(n)te ale prozei lui Dostoievski, în cadrul căreia *Frații Karamazov* reprezintă vârful de la înălțimea căruia se (re)ordonează teme ca nebunia, paternitatea, perfecțiunea cruzimii ori dihotomiile (anti)canonice între care cuplul Zosima-Ferapont ocupă un loc simbolic central, în funcție de *prezența* sau de *absența* raportării la canonul biblic. Supraviețuirea latimotivelor și a referințelor dostoievskiene în (re)interpretări ficționale cum e cea a „nobelizatului” J.M. Coetzee, *Maestrul din Petersburg*, e o dovadă în plus nu doar a *canonicității* autorului rus, ci și a actualității temelor sale pentru lumea contemporană.

Secvența dedicată lui Lewis Carroll, „Canonul premia(n)ților. Cu Alice în Țara Întreținerilor-fără-Noimă”, revizitează *funcția premiilor literare* în procesul canonizării, ocazie potrivită pentru redeschiderea dosarelor aparent clasate ale unor categorii necanonice (literatura pentru copii, literatura *fantasy*), dar și pentru deconstruirea miturilor din jurul celebrității sau al economiei prestigiului. Acestea din urmă pot da naștere inclusiv *scandalului canonic*, frecvent în jurul unor opere care fisurează așteptări comode în rândul publicului, recuperate ulterior în siajul valorii estetice care depășește modelele timpului. *Madame Bovary* se înscrie în acest periplu al nonconformismelor, lecturile protagonistei

romanului oscilând între fascinația textelor interzise („otrăvite”) și regimul celor „canonice” în sensul religios cel mai strict. Exploatarea intensivă a bovarismului în romanul neterminat *Bouvard și Pécuchet* semnaleză pericolele exagerării și ale absenței selectivității. Vizibilă și în cazul personajelor austeniene, lectura bovarică delimitează tipologii și caractere capabile să (re)traseze articulațiile canonului (și) în funcție de raportarea la dihotomia auctorialității masculine sau feminine.

Ideea judecării (ne)canonice a operei, realizabilă prin comparare și, eventual, prin căutarea sensului „ascuns”, e dezvoltată în subcapitolul dedicat prozei lui Henry James, în a cărei ecuație nuvela *Desenul din covor* (1896) rămâne fundamentală. Nici gustul sau opera (im)perfectă nu scapă ficționalizărilor românești, romanul lui Émile Zola, *Creație*, ocazionând revizitarea unor dialoguri cordiale sau polemice prin care sunt acceptate noi comunități ale gustului, datorită cărora se nasc noi școli sau direcții estetice și, implicit, al căror efect este extinderea canonului. În același timp, Zola reface traseul geniului artistic, cu întreaga lui personalitate creativă, impulsivă și contradictorie, care se va regăsi și în proza balzaciană.

„La sfârșit a fost Canonul” e subcapitolul dedicat revizităților prin care postmodernismul, fără a nega tradiția care îl precedă, resemantizează clasici, confirmându-le astfel canonicitatea însăși. Indiferent dacă e vorba de intertextualitate, rescriere ori influență, cu mecanismele specifice aferente, textele semnate de J.L. Borges (*Biblioteca Babel*) sau de Umberto Eco (*Numele trandafirului*) consacră varianta *relativizantă* a canonului prin reprezentările bibliotecii, uneori universală, alteori cenzurată și constrângătoare.

Dificila relație a artei cu politicul (în sens larg sau restrâns) e dezvoltată în subcapitolul „Literatura sub asediu. Canonul orb(it)”, plecând de la revanșa anticanonică a - „ismelor” avangardei istorice, ca mișcări poziționate politic în mod asumat și recuperate în siajul repudiatei (de către ele) tradiții canonice, dar și de la vectorul opus, direcționat dinspre politic înspre literatură și canon, ambele suprimate și reduse la tăcere de către ideologii opresive și „oarbe” în fața valorii estetice. Fie că e vorba despre manifestele avangardiste, fie despre lupta diverselor canoane „oficiale” cu cel estetic (nuanțate pe baza mai multor opere clasice sau nu, însă relevatoare în acest sens: bine-cunoscutele texte soljenițiene *Arhipelagul Gulag*, *Pavilionul canceroșilor*, dar și mai recente romane semnate de Julian Barnes – *Zgomotul timpului*, de Ludmila Ulițkaia – *Imago* sau de Azar Nafisi – *Citind „Lolita” în Teheran*), lecțiile și regulile canonizării par aceleași, indiferent de timp sau de geografie.

Ultimul roman al Virginiei Woolf, *Spre far*, este reținut din perspectiva înțelegerii canonului ca măsură (*i.e.* echilibru și instrument) și, simultan, ca măsurătoare (deci ca

proces), confirmând astfel regimul inegalităților și al inechităților deopotrivă, tentația comparațiilor în verdictul axiologic (idee regăsită și la Henry James), dar și al exagerărilor în autoevaluare (v. „Măsur(ăto)area doamnei Ramsay. Procustianismul canonului”).

Considerat creatorul primului canon estetic, Dante sugerează în cântul al IV-lea din *Infern* o ierarhie a disciplinelor și a artelor, între care literatura ocupă, așa cum e de așteptat, un loc privilegiat, practicând, totodată, un gest de autolegitimare sau de omologare canonică, prin raportarea propriului sine la „familia” literară din care își dorește să facă parte. În plus, poetul italian e un nume reprezentativ și pentru istoria căutării limbii perfecte, universale, făcând din această reflecție asupra domeniului lingvistic o pledoarie pentru limba naturală a poporului. Situat la intersecția literaturii cu religia creștină, opera dantescă e și o ocazie fertilă de reflecție asupra naturii interferențelor dintre ele în secolul al XX-lea și chiar în prezent, când laicizarea societății în toate aspectele ei pare să ignore textele fundamentale de ordin sacramental care au profilat un anumit caracter al culturilor de ieri și de azi. Replică peste timp la *Divina Comedie*, *Marea despărțire* (C.S. Lewis) confirmă raportarea literaturii la canonul biblic fără a pierde esența esteticului, chestionând celebritățile „de aici” și „de dincolo” în spiritul problematizării moștenirii (*i.e.* canonului) care poate rămâne viabilă și în alte lumi, deocamdată necunoscute.

La intersecția dintre convenție și abaterea de la normă sau chiar de la moda unei epoci, caracterul paradoxal al canonului poate fi justificat prin apariția lui *Don Quijote*, roman cavaleresc *în negativ*. Biblioteca zidită din casa eroului e rezultatul distincțiilor dintre genuri și specii, dar și al cenzurării în ordine ierarhică prin care Don Quijote poate fi salvat de la nebunie. Potențialul creativ al narațiunii clasic(izat)e e resuscitat de către Borges, în *Pierre Ménard, autor al lui „Don Quijote”*, unde *alter ego*-ul lui Cervantes își câștigă autoritatea canonică apelând la cea a dublului său din realitatea istorică.

Ultimul subcapitol propune analiza mirajelor puse în act de canon(izare), revenind la specificul (non)conformist al autorilor și al textelor exemplare, reprezentate de această dată de figura canonicului Balzac. Mirajul succesului e ilustrat de personajul central al *Iluziilor pierdute*, aflat în căutarea celebrității cu orice preț și indiferent de riscurile (ne)asumate. Traseul acestuia între exotismul provinciei și fascinația metropolei reclusează dosarul, destul de fierbinte încă, al dialogului dintre culturi și, în special, al afirmării vocilor de proveniență periferică, rezultat al exhibiționării complexelor de inferioritate. Talentul „la feminin” e extrapolat în *Muza departamentului*, componentă a aceleiași *Comedii umane*, unde vocația e umbrată de condiția de gen, autorul transformând acest dezavantaj intrinsec într-un elogiu adus femeii scriitoare. Geniu neînțeles, la fel ca propriul personaj din nuvela *Capodopera*

necunoscută, Balzac portretizează artistul genial în contrast cu mediocritatea și cu publicul neînțelegător, arătând că responsabilitatea în fața operei există doar prin raportare la inefabilitatea, la intangibilul și la necuprinsul perfecțiunii.

Canonul-(în-)oglină își poate dezvălui, așadar, adevăratele profunzimi doar atunci când e interogat față în față, iar privitorul își asumă poziția din care analizează reprezentarea sau reflectarea ei și se debarasează de prejudecățile care îi pot obtura imaginea căutată.

Cuprins

0. Preliminarii	4
0.1. „A citi numai opere perfecte e activitatea de banal epicureu”. Argument	4
0.2. „Marginalitatea este mai amplă decât centralitatea”. Orizont metodologic.....	8
0.3. Intenții și provocări	12
1. Premise. „Călătoria” canonului: o istorie (ne)canonică	16
1.1. Sensuri și resemantizări. Măsur(ător)i și modele. Un concept „călător”	16
1.2. Canonul biblic, precursorul canonului estetic.....	23
1.3. Prolegomenele unei teorii a capodoperei	29
1.3.1. Modelul (im)perfect. Geniu, influență și strategii compensatorii	30
1.3.2. Judecată de gust și (in)validare estetică: „estetica își are și ea cruzimile ei”	33
1.3.3. „O carte neizbutită poate fi o capodoperă interioară.”. Opera (im)perfectă.....	44
1.4. Canonul – la noi și aiurea. Primele „atestări”. Melanjul conceptelor	48
1.5. „Un canon funcționează ca o oglindă culturală”. Războiul american.....	55
1.6. M ^o de și mod ^e le ale canonului în secolul XXI.....	64
1.6.1. Sistematizări și alternative	64
1.6.2. Neajunsurile (post)canonicității: „nu orice ierarhie sau selecție de autori constituie un canon”	68
1.7. Ce rost mai are să predăm literatură canonică?	73
2. Metanarațiuni ale canonului estetic	77
2.0. Un <i>quilt</i> imperfect și o organizare (ne)canonică.....	77
2.1. Avatarurile (contra)canonului	78
2.1.1. Canonul în criză. Eterna reînțoarcere a contracanonului.....	78
2.1.2 <i>Modern, modernism, modernitate</i> . Delimitări recapitulative.....	80
2.1.3. Anticii: modele și antimodele	82
2.1.4. (Ne)canonicul Swift, avocatul Anticilor consacrați.....	86
2.1.5. Antici și Moderni travestiți	90
2.1.6. Genialitatea creștinismului. Mutații discursive.....	94
2.1.7. În așteptarea contracanonului	96
2.2. Canon(ic)ul fără canonicitate.....	98
2.2.1. În contra canonului romanului monologic?	98
2.2.2. Dublurile canon(ic)ului	100
2.2.3. Perfectiunea cruzimii. O propunere de abordare psihanalitică	105
2.2.4. Teme canonizate.....	107
2.3. Canonul premia(n)ților. Cu Alice în Țara-Întrețecilor-fără-Noimă	111

2.3.1. Reabilitarea „categoriilor” necanonice. Pre(-)texte	111
2.3.2. O literatură „cu defecte”	112
2.3.3. <i>Fantasy</i> : margini și alternative	114
2.3.4. În Țara-Întrecerilor-fără-Noimă	116
2.3.5. Premii și premia(n)ți. „Semnele” canonului	118
2.4. „Citește ca să trăiești”. Lectura bovarică și canonul	122
2.4.1. Opera excepțională, scandalul canonic	122
2.4.2. Lecturi formative, lecturi secrete, lecturi otrăvit(oar)e	123
2.4.3. „Îmi vine să strig: înțelege, scriitorii nu sunt perfecți!”. Detaliul necanonic	128
2.4.4. Canonul se face și se discută!	131
2.4.5. Imperfecțiunile scrisului „feminin”	133
2.5. Covorul persan: enigma operei și judecarea (ne)canonică	136
2.5.1. Autoritatea textelor „uite”	136
2.5.2. <i>Comparațiile în artă sunt semn de infantilism!</i>	138
2.6. „Gustul nu ți-l poți forma contemplând lucruri mediocre”. Opera (im)perfectă	143
2.6.1. Falii congruente, sensibilități mutante	143
2.6.2. Scandaluri, râsete nebune și tăcere la Salonul Refuzaților	146
2.6.3. Un Cézanne de (ne)recunoscut	149
2.7. La sfârșit a fost Canonul	152
2.7.1. A de(s)centra nu înseamnă a nega. Modernismul relativiza(n)t	152
2.7.2. Hățișurile textelor care se intersectează. Canonul <i>reloaded</i>	155
2.7.3. „Marea scriere este întotdeauna o rescriere”. Biblioteca borgesiană	160
2.7.4. „Datoria mea era să apăr biblioteca”. Cenzura just(ificat)ă	162
2.8. Literatura sub asediu. Canonul orb(it)	167
2.8.1. O avangardă sau mai multe?	167
2.8.2. Jos canonul, căci s-a mortificat! Dărâmarea idolilor	171
2.8.3. Canonul interzis. Literatura „eretice”	176
2.8.4. Canonul malign. Lecția lui Tolstoi	184
2.8.5. „[M]uzica bună va fi întotdeauna muzică bună, iar muzica măreață era invulnerabilă”	187
2.8.6. Un scriitor mare e povestitor, profesor și vrăjitor. Lecția lui Nabokov	189
2.8.7. „Procesul” lui Gatsby: „stăteam strâmb și judecam drept”	193
2.9. Măsur(ăto)area doamnei Ramsay. Procustianismul canonului	196
2.9.1. „Femeile nu pot scrie piesele lui Shakespeare”. Inechități recalibrate	196
2.9.2. Măsur(ăr)i prea lungi sau prea scurte?	199
2.9.3. Excesele autoevaluării și judecăți derutante	201

2.10. Omologarea canonică. Magnetismul canonului	203
2.10.1. Treptele Infernului. Primul canon estetic	203
2.10.2. Căutarea limbii perfecte într-o operă minoră	206
2.10.3. Canonul religiei... sau religia canonului?	209
2.10.4. Gloria lumii de dincolo	214
2.11. Paradoxul canonului: convenție și abatere	218
2.11.1. „Creațiile cu adevărat geniale sunt paricide”. Câteva date contextuale	218
2.11.2. Negativul romanului cavaleresc	220
2.11.3. Biblioteca din zid	221
2.11.4. Realitatea minciunii, ficțiunea adevărului	224
2.11.5. „Ciudată mai e memoria. Făcută din vis și uitare”	227
2.12. „Totul se vinde, totul se cumpără, totul se fabrică, până și succesul”. Mirajele canonului	229
2.12.1. (Non)conformismul canonic	229
2.12.2. Iluzia genialității, mirajul succesului	231
2.12.3. Mirajul metropolei, exotismul provinciei	234
2.12.5. Portretul artistului la senectute. Mirajul capodoperei	239
2.12.6. Fascinația Orientalismului literar	242
2.12.7. Literatura, canonul și privighetorile	245
3. Canonul, umbra și oglinda	247
3.1. Unde se arată de ce un tratat comparatist despre canon a pierdut din vedere... canonul	247
3.2. Unde se arată necesara prezență a umbrei	248
Bibliografie	250